

**XII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia
Kolozsvár, 2009. május 15–17.**

„...mert a hit Isten ajándéka...”

**Az országgyűlések elé terjesztett egyházi és vallási sérelmek
a reformkori Erdélyben**

Készítette:

Vas Réka

Babes-Bolyai Tudományegyetem

Történelem és Filozófia Kar

Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Szak

II. évfolyam

Témavezető:

dr. Pál Judit

egyetemi docens

„...mert a hit Isten ajándéka...”¹

Az országgyűlések² elé terjesztett egyházi és vallási sérelmek a reformkori Erdélyben

Az 1789-es francia forradalom, valamint a napóleoni háborúk szele egész Európát áthatotta kisebb-nagyobb mértékben éreztetve hatását a kontinens különböző részein. A tudományok fejlődésével új találmányokkal ismerkedhetett meg a közönség a tengeren túlról is. Az ismeretanyag bővülésével megnőtt az emberek alkotókedve – a tudományok, művészetek, közélet területén egyaránt –, ekkor kezdett az értelmiség mai értelemben vett szerepe is kialakulni. Ahogyan azt a Köpeczi Béla által szerkesztett *Erdély történetében* is olvashatjuk, ebben az időszakban jelent meg és nyert értelmet az „intelligencia”³ szó is. A reformkor a szellem ébredését jelentette, a tenniakarást és felelősségtudatét. Az embereket egyre inkább foglalkoztatni kezdték a gazdasági-társadalmi-politikai kérdések, hanem a közügyekben való szerepvállalásuk is megerősödött, beleértve az egyházi kérdéseket is.

Az eszméléssel együtt járt az is, hogy azokat a kérdéseket, amelyeket eddig titokban, vagy kisebb körben döntöttek el, most a köz elé terjesztettek, így nyilvános vita tárgyát képezték. A közvélemény szerepe megnőtt, nem véletlen, hogy a sajtótörténet virágzasként értékeli ezt a korszakot. „Minket a’ haza’ ébredt figyelme kísér, tőlünk az sokat remél, vár, sokat kíván; minket a’ közvélemény, mely figyelmének irányát az elvek’ csatamezejéről az anyagi haladás’ terére fordította, a’ cselekvények’ pályájára szólít fel.”⁴ – mondja báró Kemény Ferenc az 1841–1842-es országgyűlést megnyitó elnöki beszédében érzékeltetve a végezendő munkálatok súlyát.

Ebben az időben megnövekedett a külföldi tudósítások száma a világ minden részéről, főként Nyugat–Európáról. Erdély vezetői kíváncsian tekintettek Európa más országaira.

¹ A vallásszabadság törvényéből, 1568-as tordai országgyűlés; „A hit Isten ajándéka.” (Efézus 2, 8)

² Az 1834-es, 1837-es, 1841-es és 1848-as országgyűlési jegyzőkönyvek alapján.

³ Az intelligencia szóval a magyar haladó megyegyűlési tagokat, a haladást támogató szász patrícius és literátort, a nemzeti ügy iránt elkötelezett román polgárt illették. Miskolczy Ambrus: *Erdély a reformkorban*. Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben*. III. Kötet. 1830-tól napjainkig. Akadémiai Kiadó. Bp., 1988, 1263. p.

⁴ Az *Erdély nagyfejedelemség rendjeinek Kolozsvár városban 1841-ik év november 15-ik napján kezdődött országgyűlésükről készített jegyző könyv*. Kolozsvár, 1841. november 15., I. ülés (Román Tudományos Akadémia Könyvtárának Kolozsvári Fiókintézete)

Különösen Angliát és Franciaországot tekintették követendő modellnek, az ott lévő politikai-gazdasági-társadalmi viszonyok miatt. Fosztó Ferenc, országgyűlési követ beszédében mondta, saját korát értékelve: „Sőt úgy jártunk, mint azon útas, kit fáradsága’ mely álmából a’ magosra emelkedett napnak forró heve ébresztett föl. Megszomorodva látjuk, hogy útitársainktól, a’ mivel világ’ majd minden nemzeteitől messze hátramaradva, szellemi mint anyagi tekintetben tespedtünk; ’s ott talált a’ 19-ik századnak világos nappala, hol a’ 17-iknek szürkületet hagyott vala!”⁵

Az 1800-as évek elejétől változások figyelhetők meg az egyház és az állam viszonyában is, mint ahogy az egyház-egyén, valamint az állam egyén-kapcsolatában is.

Az Erdélyi Fejedelemség 19. századi alkotmánya négy ún. bevett vallást (római katolikus, református, unitárius, evangélikus) és három „politikai” nemzetet (magyar, román, szász) ismert el. A Fejedelemség lakosságának felekezeti megoszlására vonatkozóan 1832-es adatokat közöl Nyárády R. Károly közöl *Erdély népesedéstörténete* című munkájában.⁶

Vallásfelekezet

	szám	%
Római katolikus	183 356	9,9
Református	311 000	16,7
Unitárius	42 000	2,2
Lutheránus	200 000	10,8
Görög katolikus	505 000	27,1
Görögkeleti ortodox	615 325	33,1
Zsidó	3 000	0,2
Összes népesség	1 859 681	100,0

⁵ Az *Erdély nagyfejedelemség rendeneinek Kolozsvár városban 1841-ik év november 15-ik napján kezdődött országgyűlésükről készített jegyző könyv*. Kolozsvár, 1842. január 12., 25. ülés (Román Tudományos Akadémia Könyvtárának Kolozsvári Fiókintézete)

⁶ Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig In: *Erdély népesedéstörténete. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének történeti demográfiai füzetei*. 3. sz. Bp., 1987. 7–55. p., *Erdélyi Múzeum*. LIX, 1997. 1–2. füz. 1–39. p.

A polgárosodás számos ponton érzékenyen érintette és sorozatos válaszcímre készítette az egyházat. (Ilyen érzékeny pontnak számítottak például az állam és az egyház szétválasztásának, a felekezeti egyenjogúság megvalósításának, az egyház nagybirtokaihoz kapcsolódó feudális előjogok eltörlésének követelése stb.).⁷ A szöszéki beszédekben a szociális eszmék mellett a nemzeti eszme, szabadság és egyenlőség kultusza is szerepet kapott.⁸ Nem véletlen tehát az, hogy az egyházi vezetők is a legfőbb döntéshozói hatalommal rendelkező szervekhez, jelen esetben az országgyűléshez terjesztették fel panaszukat, jelezve, hogy nem csak a haza, de „az üdvösség” dolgában is haladnunk kell.”⁹ Úgy vélték, hogy az „egységi hitnél” (unionis juramentumnál) fogva pedig mindenkinek érdeke „a négy bévett vallás jogát teljes tehetsége szerint előmozdítani igyekezni”.¹⁰

Az 19. század első felében végbemenő változások éreztették hatásukat az országgyűlések vitáiban is. Mint ahogy azt többen is megfogalmazták, rendezni akarták a hiányosságokat: az adózás terén igencsak nagy változtatásokra szorulna a rendszer, a törvénykezési rendszer, ahogy azt báró Kemény Ferenc is megjegyezte: „maga a végtelen labyrinthus”.¹¹

Az országgyűlés napirendje a következőképpen nézett ki: az elnöki megnyitó és a köszöntő beszédek után következett a jelenlevők számbavétele, majd a napirendi pontok felolvasása, illetve újabb tárgyalandó kérdések felterjesztése. Az országgyűlés ezúttal nagyobb nyilvánosságot kapott: ennek eszköze a sajtó lett, amely nem csak a lakosságot tájékoztatta a gyűlések fejleményeiről, hanem ugyanakkor a tanácskozó felek számára is közvetítette az elhangzott véleményeket. A különböző panaszoktól hangos gyűléseken a képviselők két táborra

⁷ A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. Esettanulmány: katolikus politikai program 1846-ból. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon, 1848–1918*. METEK Könyvek. Bp., 2001. 29. p.

⁸ Miskolczy Ambrus: Erdély a reformkorban. In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben*. III. Kötet. 1830-tól napjainkig. Akadémiai Kiadó. Bp., 1988., 1272–1273. p.

⁹ Az erdélyi hírlapokban a vegyes házasságok ügyében közölt hírek. Hontörvényszerű észrevételek által igazítva. Királyi Líceum nyomdájában. Kolozsvár, 1841. (Román Tudományos Akadémia Könyvtárának Kolozsvári Fiókintézete), 11.p.

¹⁰ I. m. 7. p.

¹¹ Elnöki megnyitóbeszéd, 1841. november 15., I. ülés

oszlottak: liberálisokra és konzervatívokra. A viták hatékonyságát tekintve sokszor érződik a szándékos időhúzás, halogatás. Nemegyszer pedig Bécs döntése, véleménye jelentette a visszahúzó erőt.

A sérelmek kérdése a lakosság – főként a nemesség és a polgárság vezető rétegei – a politikai életben való aktív szerepvállalásnak köszönhetően felerősödött. „A' sérelmek' fogalma azon fogalom, melyel ellenkezésben van a Constitutio, éppen magának a C.[Constitutio]-nak vált egyik fogalmává”, mivel az orvoslásukra törvény van, mondták az országatyák és igyekeztek is mindent törvényben szabályozni, így az egyházi élet terén is.¹²

Igazi „lotterijátékká” váltak az országgyűlési tárgyalások. Az ún. gravaminák törvénybeni szabályozása jelentette a viták kiindulópontját, azaz, hogy mi minősül sérelemnek és mi az ami nem, illetve annak az eldöntése is meglehetősen visszás volt, hogy milyen megoldási lehetőségek vannak. A legtöbb esetben a protestációkat, illetve a törvénytervezeteket feliratban küldték fel az uralkodóhoz szentesítés végett. A református, unitárius és római katolikus püspökök kérése 1841-ben az volt, hogy „részletes vallásos fejtegetéseik a felirat mellett ő Felsége eleibe terjesszessenek.”¹³ (A gör. egyesült hitűek püspöke, Lemény János ellenzte ezt az indítványt.)

Az országgyűlés elé terjesztett vita legsarkalatosabb kérdéseit az egyház igazgatása, belső törvényei (legfőképpen a szertartások és az önállóság), illetve a különböző hivatalokat betöltő személyek vallási megoszlásának aránytalansága képezte.

A kormány elé terjesztett sérelmi kérdések már 1834-ben is két táborra osztották a követeket: a római katolikus és a protestáns (evangélikus református, illetve unitárius) egyház képviselői között folyt a vita, igaz, hogy sem a katolikusok, sem a protestánsok sem képviseltek mindig egységes nézőpontot. Az egyik tábor – a protestánsoké – álláspontja az volt, hogy a Fejedelemségben a katolikus egyház és vallás mindenben elsőbbséget élvez és széleskörűbb

¹² Királyi Hivatalos Gál János beszédében. In: *Erdély Nagy Fejedelemség 1837-ik Esztendőben Április 17-én N. Szében városban hirdetett ország gyűlésének jegyző könyve*. Szében, 1838. (Román Tudományos Akadémia Könyvtárának Kolozsvári Fiókintézete) 1837. május 26., 12. ülés

¹³ *Az Erdély nagyfejedelemség rendeinek Kolozsvár városban 1841-ik év november 15-ik napján kezdődött ország gyűlésükről készített jegyző könyv*. Kolozsvár, (Román Tudományos Akadémia Könyvtárának Kolozsvári Fiókintézete)

önállósággal rendelkezik a többivel szemben, mely nemcsak hogy „a törvényekkel ellenkező”, de „a lelkiismeret tyrannizálására ad a clerusnak alkalmatosságot.”¹⁴ „Hajdon volt idő, midőn”, hangzik Bartha Károly, Háromszék követének felszólalásában, „a’ Romano–Catholicusok nyomattatásokat hallván a’ panaszt, sietett azon sérelmek orvoslására, ’s remélem hogy ezen ellenkező esetet a R–C. urak örömmel használják a költsön megadhatása’ tekintetéből.”¹⁵

Az ellentábor viszont a leginkább azt nehezményezte, hogy a protestáns papok nem járnak el körültekintően az áttérések és a vegyes házasságok esetében, valamint titkos társaságok keretében nemkívánatos tevékenységeket folytatnak a rend aláásására (különböző egyletek, az ifjak külföldön való tanulása stb.).

Az egyik legvitatottabb probléma az átkeresztelkedések ügye volt. Az erdélyi országgyűlések egészen 1848-ig napirenden tartották az áttérések kérdését, melynek előtörténete a következőképpen foglalható össze: A vallási sérelmek tárgyalásakor elengedhetetlen visszakanyarodnunk egészen a 16. századig, az Erdély vallástörténetében fordulópontot jelentő 1568-as tordai országgyűléshez, hiszen itt mondták ki a vallásszabadságot, „*hogy ti. a prédikátorok minden helyen hirdessék az evangéliumot kiki az ő értelme szerint, és a közösség ha venni akarja jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván; de tarthasson olyan prédikátort, akinek tanítása ő neki tetszik. És ezért senki a szuperintendensek közül, se mások, a prédikátorokat meg ne bánthassák, a religióért senki ne szidalmaztassék, az előbbi konstitutiók szerint. Nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításért más bárkit is fogsággal vagy helyétől megfosztással fenyegetsen; mert a hit Istennek ajándéka, az hallásból léssen, mely hallás Isten igéje által vagyon.*” Ez a rendelet jelenti a későbbi viták alapját is.

A vallásszabadság törvényének kimondását követően I. Lipót 1692-ben,¹⁶ 1693-ban és 1698-ban királyi rendeletekben erősítette meg a vallásváltoztatás legális voltát, majd VI. Károly megszigorította az áttérésekre vonatkozó rendeleteket, sőt a katolikusoknak meg is tiltotta azt.

¹⁴ Az 1834-es országgyűlés jegyzőkönyve, 37. ülés

¹⁵ 1837-es országgyűlési jegyzőkönyv, 8. ülés.

¹⁶ Az 1841-es országgyűlés során történik utalás arra, hogy 1692-ben a szebeni országgyűlésen a katolikus sérelmek kinyilvánítására került sor. Ezek orvoslására hozták azt a határozatot, miszerint a fejedelem szabadon rendelkezik a vallás dolgában. (1842, 81. ülés)

Mária Terézia megtartotta ezt a törvénykezést, az „Apostasiát közkereste alá vetvén.”¹⁷ Fia, II. József viszont úgy vélte, hogy mindenki szabad akaratánál fogva döntse el, hogy hogyan akar eljutni az üdvösséghez. „Ha Mária Terézia haláláig a róm. katholicismus szinte öntetszelegve szegődött az absolutismus szolgálatába, csakhogy fölényét biztosítsa, a protestánsok alkotmányos jogait megnyomorítsa, II. József idejében ki kellett ábrándulnia és maga is megérezte: mit tesz az, ha valakinek alkotmányilag biztosított szabadságát meg nem tartják, lábbal tiporják. És saját magukon megtanulva az erőszak kellemetlenségeit: közöttük is, legalább a világi elem között, erős pártja támadt a szabadelvűségnek, mely a protestánsok jogainak a visszaadását követelte.”¹⁸ – írja Pokoly József egyháztörténeti munkájában. Megengedte tehát a vallásváltoztatást, az aposztáziát közkereset alól kivette, de a katolikusoknak bevezette a hatheti oktatás gyakorlatát, „hogy a tudatlanok tanuljanak, az erkölcsi vakok lássanak, és így jó keresztényekké, hasznos polgárokká, ’s munkás honfiakká váljanak.”¹⁹

A birodalom különböző felekezeteire nehezedő nyomás I. Ferenc uralkodása alatt is csak az íróasztal mellett látszott rendeződni. Bár törvény volt rá, megtörtént, hogy „hozamos ideig, mint a pogányok éltek ezen helységek némelyikében a lakosok, kisdedek keresztetlen hagyattak, copulatio nélkül történtek öszvekelések, haldokloktól végóráikban utolsó vigasztalás elzárattatott, és elhalván mint vadállatok temetetlen heverték” – olvashatjuk az 1834-es országgyűlés irományai között.²⁰ Az 1800-as első felét bár sokan úgy értékelik, mint az egyház élet felpezsdülését és intézményi megújulását (a református egyház esetében szerkezeti átalakításra került sor az 1830-as években.), Erdély mégis a sérelmekről volt hangos. A vallások egyenlőségén és a lelkiismeret szabadságán esett csorba az országgyűlések egyik központi témájává vált, „a’ sérelem korszakát”²¹ éltek, ahogyan azt egy kortárs értékeli.

¹⁷ Uo. 341. p.

¹⁸ Pokoly József: *Az Erdélyi Református Egyház története*. III. Kötet. 1691–1880. Bp., 1904

¹⁹ *Az erdélyi hírlapokban a vegyes házasságok ügyében közölt hírek*. 20.p.

²⁰ Ehhez hasonló a következő országgyűlésen emlegetett „liviseli közösség” esete, akik szintén pap nélkül éltek 4 évig, mivel „némely az uniora erőltető papjaik kívánatát nem teljesítették”. (Lásd az 1842-es országgyűlési jegyzőkönyvben, a 81. ülés beszédei között.)

²¹ Az 1837-es országgyűlést a „sérelemek országgyűlése”-ként is emlegetik.

Az *Approbatae* (I. R. 1. Tit.) kimondja többek között a szabad vallásgyakorlatot, hogy a „hit ujtás, és szakadások’ béhozatala nota büntetés alatt tiltatik”, illetve, hogy tiltott „valakinek más vallásra csábítása”²².

A vallásváltoztatás kérdésénél maradva fontos tárgyalnunk a hatheti oktatás kérdését. Mint ahogy azt a fentiek során említettem, II. József tette kötelezővé a katolikusok számára, ami előbb-utóbb mindenkire kiterjedt, hiszen ha a katolikus vallást kívánta valaki felvenni, akkor természetesen először meg kellett ismernie az új vallását. A korabeli beszámolók szerint nem egy példa volt arra, hogy mielőtt egy addig katolikus vallású személy akart átkeresztelkedni, hatheti oktatásban részesült, hogy biztos legyen abban, hogy jól döntött-e. A katolikus és a többi vallás között csak annyi különbség volt, hogy az előbbi egyedül az ő vallását tartja „idvezítőnek”, az utóbbiak a katolikust is annak tartják mondván, hogy a lényeg nem az, hogy hogyan jutunk el Istenhez, hanem, hogy jókat cselekedjünk.

Mindezek ellenére rengeteg alkalommal sor került az „erőszakos térítések szomorú példáira”²³ is. Egy az 1834-ben összehívott országgyűlésen felszólaló küldött beszámol a Hunyad megyei Petrilla és a körülötte levő falvakban megtörtént esetről, ahol a hatheti tanítás során egyeseket azzal vádoltak, hogy az oktatás alatt „magokat nem illő tisztelettel viseltették”, ezért újra kellett járniuk az oktatást.²⁴

Sokan úgy látták, hogy nem csak az egyház a hibás az ilyen esetekben, sokkal inkább a kormány, amely mintha „azt vette volna fő feladatául, hogy vallást terjesszen, türelmetlenséget gerjesszen.”²⁵ A feszültséget gerjesztették az óhitűeket ért esetek is, ugyanis az adó mellé „sydoxialis taxa név alatt ragaszték tétetvén, ennek feltétele, hogy a’ rec. commissariusok, midőn rectificálnak előbb kérdezzék ki őket: nem akarnak-e uniálódni?”²⁶

²² 1842-es országgyűlés, 78. ülés

²³ 1837-ik évi gyűlés, jún. 24.-i ülés

„A’ Disunitusok’ üldöztetése, vallások’ változtatására kényszerítések, Templomaik’ elvétele a’ Felség akaratja ellen hazafiak tette; kik még a’ Felségnek ezen üldözöttekre nézve tett kedvező rendeltetéseit is sok ideig, talán máig is telyesedésbe nem vették.” Zeyk Dániel beszédében, 1837. május. 24., 18. ülés, 127. p.

A vallásszabadságra hivatkozva néhány megye követelte, hogy hagyjanak fel az ortodoxoknak a görög katolikus vallásra való térítésével., 1837, 147. p.

²⁴ 1834-es országgyűlés, 37. ülés

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

Az áttérések körüli viták különösen az 1840-es években váltak jelentősékké a vegyes házasságok és az ezekből született gyerekek vallása kapcsán. Egyfelől az áldás megadásának, másfelől pedig a válás kimondásának joga körül körvonalazódtak a vallásváltoztatást, illetve a házasságokat érintő kérdések. „Létez Rendelés, mely mixtum Matrimoniumokban [házasságokban] a’ Protestans Fél’ Papját az öszveesketés’ véghezvitelétől elrekeszti” és válás esetén „a róm. cath. consistorium” dönt, ami „emberi s hazai törvény, vallás, szabadsági jog elleni”²⁷ – olvashatjuk az országgyűlési jegyzőkönyvben. Mint ahogy az Veres József beszédéből is kederül, volt arra is példa, amikor a válást önkényes módon a kormány mondta ki.

A korabeli sajtó 1841-ben egy Kolozsváron megtörtént sajtós, de korántsem egyedi esetről számolt be, mely jól példázza a tárgyalt sérelem gyakorlati megfogalmazódását.²⁸ Két katolikus férfi két evangélikus vallású nőt akart feleségül venni, a menyasszonyok testvérek voltak. Az eddigi gyakorlat szerint a katolikus pap esketési ruhában és templomban adta össze a házasulandókat. „Nem úgy most. A’ katolikus pap a’ menyasszonyok szülei házánál jelent meg, szokott egyszerű fekete ruhájában, melyre még kaput volt öltve, ’s igen röviden és szárazon öszve adá a’ két vallásu feleket, minden szertartás minden áldás nélkül. S mind ezt azért így, mert a’ házas párok kívánt kötelezményt mind két nemü gyermekeik kathol. vallásban leendő neveléséről, hazánk tiszta és világos törvénye ellenére, nem adtak. A’ mondott esketésen jelenlevő ágostai vallásu pap azonban kipótólá a hiányt a tárgyhoz szabott beszédet mondott, ’s e két házasságot vallása szerint megáldá.”²⁹ A „nagyítéletű szerkesztők”³⁰ a cikk utolsó soraiban a következőképpen foglalják össze a történeteket: „Van okunk állítani – s ez megnyugtató engesztelő – hogy bár az erdélyi kathol. egyházi előljárókhöz a mondott ügy nem bocsátott körlevél is a reversalishnak ha lehet az illető felek által önkéntesen megigérését szelid úton kieszközölni rendeli, de világosan tiltja a haza törvényével szembeszökőleg bár mi legkissebb erőltető, vagy kényszerítő eszköz használatát, s azért csak inkább általjában rendeli az elegendő

²⁷ 1841-es országgyűlés irataiból.

²⁸ A következő cikkeket említjük: Vegyes házassági ügy Erdélyben. In: *Erdélyi Híradó*, 1841, 40. szám, a brassói *Siebenbürger Wochenblatt* 42. szám, illetve a *Múlt és Jelen* Elegyes házassági adatok Erdélyben című cikkeiben.

²⁹ Elegyes házassági adatok Erdélyben. In: *Múlt és Jelen*, 1841. május 21., 40. szám

³⁰ *Az erdélyi hírlapokban a vegyes házasságok ügyében közölt hírek*. 1. p.

házasságoknak meg nem áldását.” Hogy ez az áldás megtagadás törvénysértés-e vagy nem, annak megmondását a „törvénytudókra” bízta.³¹

A probléma abban gyökerezett, mint ahogy arra Kedves István, a kolosmonostori konvent követe is rávilágított, hogy az egyes egyházak, vallások életében, törvényeiben a házasságnak nem azonos értelme van. Míg az egyikben „civilis contractus”, a másokban „religio”, vagyis nem „martinonium sacramentum”, azaz szentség.³² „Nincsenek-e száz meg száz polgári ügyek, ’s szerződések, melyek erőteljeseknek ismertetnek egész világon, noha ezek sem egyházban, sem katolikus pap előtt nem kötettek, itt készakarva való tévedés és csalódás van a dologban.”³³ „Mint titkon (tudok adatokat) mint nyilván hírlapok által is törekednek némelly e dologban járatlanak a kath. egyházat szabad külső gyakorlatában szertartásaiban hibásan, törvénytelenül, igazságtalanul, és büntetésre méltólag gátolni.”³⁴

Hasonlóan a többi sérelemhez, ebben is a vallások egyenlősége és szabad gyakorlatának joga jelentette a kiindulópontot. „Midőn a törvény az akadályokat tiltja, nem parancsol ceremóniákat, minélfogva állithatni, hogy áldás nélkül özveadhatók a’ különböző vallásuak.” Különbség van a ceremónia és a hitcikk (articulus fidei vel religionis) között, a a „hitcikkbeni nem pedig szertartásokbeni újításra illenek a törvényeknek tiszta szavai”.³⁵ Eszerint tehát az áldás megadásának kérdésében az anyaszentegyház dönthet. Az áldás szent dolog, ami az egyház belső rendszeréhez, ezen belül is hitelveihez és szertartásrendjéhez tartozik.

A nem katolikus fél számára azonban a házasság előtt is nyitva áll a lehetőség, hogy áttérjen, hiszen a katolikus sem kíván egyebet, mint a többi vallás. „Ismerni kell t. i. és érteni a’ kath. félnek is jól a’ maga hitvallását, hogy ő felvilágosítva ’s megerősítve aztán ennek boldogító igazságaival a’ nem kath. hitestársát is megismertetni, azokat vele megkedveltetni ipakodjon.”³⁶

Mondván, hogy „az egyház szabadsága, ’s a’ lelkiismeret jogai oly tiszteletre méltók, hogy azoknak sérthetlensége a’ más vallásuaknak is érdekében fekszik”³⁷, a házasságokat

³¹ *Múlt és Jelen*, 1841. május 21., 40. sz.

³² 1841-es országgyűlés vitáiban a vallási sérelmeket tárgyaló ülések során.

³³ *Az erdélyi hírlapokban a vegyes házasságok ügyében közlött hírek*. 24. p.

³⁴ Uo. 7. p.

³⁵ Uo. 15–16. p.

³⁶ Uo.

³⁷ Elegyes házassági adatok Erdélyben. In: *Múlt és Jelen*, 1841, 32. sz.

szentesítő egyházi áldás kiszolgáltatásának ügyébe semmiféle polgári befolyásnak helye nincs. Mégis számtalan megyegyűlés összehívására került sor, amelyek ezt a témát tűzték fő napirendi pontjuknak. Természetesen a gyűlések döntéseiben ugyanúgy meghatározó volt a képviselő személyek, illetve a megye lakosságának felekezeti megoszlása, mint az országgyűlések esetében. A legtöbb katolikus vallási vezető úgy gondolta, hogy az egyház álláspontjának – tehát a reverzális nélkül is egyházi álsádban részesülő vegyes házasság – megváltoztatása „az leső vissza lépés, schizma” lenne, ami olyan folyamatokat indítana el, amelyek felett az egyház előbb-utóbb elveszítené az ellenőrzését. Míg magyar egyház van, addig visszalépés nincs, olvashajuk a *Múlt és Jelen* 1841-es 16. számában megjelent lelkipásztori levélben.

Ebből a néha kétségbeesett harcból adódik az is, hogy a katolikus püspökök is, akárcsak a protestáns vezetők igyekeztek – leginkább körlevelekben – javaslatokat, a fennhatóságuk alá tartozó papoknak pedig előírásokat adni a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházi eljárásokat illetően. Scitovszky rozsnyói és Lajcsák nagyváradai püspökök pásztorlevelükben eltiltották papjaikat a vegyes házasságok megáldásától, ha nincs a római katolikus fél javára reverzális. Az általános országos felháborodást nem tudta lecsendesíteni az a pápa beleegyezésével kiadott közös püspöki pásztorlevél sem, mely az ún. passiva assistentiával (a sekrestyében minden szertartás nélkül tudomásul veszi a pap a házasság tényét) megengedi reverzális nélkül is a vegyes házasságok megkötését.³⁸

Voltak akik rendkívüli országgyűlés összehívását sürgették, sőt Róma bevonását is szükségesnek tartották. Valóban gyakran jutott odáig a vita, hogy már csak a pápai döntés mindenek feletti hatalma jelentette a katolikusok egyetlen ütőkártyáját.

Létezett olyan rendelet is, amely többek között 600 fr. büntetést szab ki az áldás ki nem szolgáltatásáért. A katolikus tanítást hívők szerint a megoldást a felvezetett problémára a vegyes házasságok szertartásrendjét kijelölő rendeletek „meghasonlása” jelenti.³⁹

Végsősoron azonban „a’ házassági szövetkezésnek érvényesége –validitasa– és felbonthatatlansága nem a’ papi áldástól függ, hanem annak saját eredeti rendeltetésétől, és az ezzel összekötött isteni rendeletről.”⁴⁰

³⁸ Kósa László: *Erdély története a XIX. század első felében*.

³⁹ Elegyes házassági adatok Erdélyben. In: *Múlt és Jelen*, 1841, 21. sz.

⁴⁰ *Az erdélyi hírlapokban a vegyes házasságok ügyében közlött hírek*. 4. p.

Felvetődik a kérdés: szükséges-e mindkét fél papjának jelen lennie az esketéskor? Ami a házasság megkötésénél jelenlévő papot vagy papokat illeti arról döntöttek, hogy míg eddig az ilyen esetekben a katolikus fél papja esketett, most a férj vallásával megegyező pap adja össze a házasulandókat. Az előbbiekre visszautalva azonban felmerül a kérdés, hogy ha a házasság szent dolog, akkor kinek van joga kimondani a válást?

Egy nyomós ok amiért, hogy a katolikus egyház, ahogyan a többi sem bizonyult soha „egykedvűnek”⁴¹ a vegyes házasságok iránt az a vegyes házasságokból született gyerekek vallásának kérdése. A gyakorlat az volt és egyben az egybekelés feltétele is az ún. reverzálisnak való elégtétel, azaz hogy a nem katolikus vallású fél írásbeli beleegyezését adja abba, hogy a születendő gyermeket is katolikusnak keresztelik. Ha a nem katolikus fél nem fogadja el a feltételeket – jelen esetben a reverzális –, akkor áldás nélkül lép a házasságba, „de tetteleg bebizonyítja, hogy az egyházi ünnepesítés’ megtagadása (melly ez esetben a’ katolikusok hitelvekből foly) nem volt akadály a’ házasság’ létezésének.”⁴² „A talált ’s bizonytalan eredetű gyermekek, ha szinte protestans gyámszülék neveljék is, catholicusoknak nevetetni rendeltetnek.”⁴³

Történt, hogy 1840. április 5-én jelentette Vajda Ignác erdélyi tábori főlelkész, hogy nem katolikus lelkészek három kislányt megkereszteltek „a toleranciarendelet sérelmére”, amely szerint a nem katolikus apának csak a fiai követhetik vallását. Mivel az erdélyi törvények vegyes házasságok esetén a gyermekek nemek szerinti valláskövetését írták elő, el kellett dönteni, hogy az Erdélyben állomásozó katonaság esetében melyik szabályozást tekintsek érvényesnek.⁴⁴

A protestáns egyháznak emiatt támasztott sérelmeinek rendezésére az 1842-es országgyűlés úgy dönt, hogy a nemek döntsenek a felekezeti hovatartozásban, tehát a fiúgyermekek az apa vallását, a lányok pedig az anyáét kövessék. Ezt a határozatot mindkét fél elfogadta.

A teljes sikert csak Erdély utolsó rendi országgyűlésén 1848-ban vívták ki. A IX. törvénycikkben kimondták a „bévett vallások teljes jogegyenlőségét”, mely szerint minden

⁴¹ Uo. 29. p.

⁴² Uo. 28–29. p.

⁴³ 1834-es országgyűlés jegyzőkönyve, 37. ülés

⁴⁴ Zakar Péter: Az erdélyi tábori főlelkészség története (1750–1868) c. tanulmányát. In. *Aetas*. Történettudományi folyóirat. Szeged, 2002/1

hivatalos vallás (az ortodoxot is beleértve mostmár) „nemzet különbség nélkül teljes és tökéletes jogegyenlőséggel bírnak, mind politikai igények tekintetében”, illetve hogy „a hathéti oktatás és különböző vallásúaknak egymás iskoláibani tanulhatásuk iránti minden megszorítás meg van szüntetve, - sértési izgatások és vallásbeli versengést előidéző tények, mint büntettel lesznek fenytendők.”⁴⁵

A protestáns egyházak a leginkább azt nehezményezték, hogy a „catholica commissio” a belső vezetésbe is igyekezett beleszólni. „A’ R. Catholicusok” vallásbeli igazgatását „nem Consistorium, hanem Catholica Commissio folytatja nomine Regii Gubernii, mikor ez eltöröltetett az uralkodó által.”⁴⁶ Emellett a szertartások rendjén az Appr. I. 1-ső sz. 12-ik törvénycikk kiszabja a reformátusok ünnepeit. Rendelés van arra nézve például, hogy szent István király napját „minden vallás sorsosai meginnepeljék.”⁴⁷

A református egyház főtanácsa világi elnökei közül egyet az erdélyi kormányzók református vallású tanácsosaiból volt törvényes szokás választani. Ez alkalommal e méltóságot a főkormányzók egyetlen református vallású tanácsosa hivatalán alapuló joggal követelte. Az ellenzék ez ellen, mint jogbitorlás ellen tiltakozott, mert a kormányzókat, amelynek tagjai nem választás, hanem kinevezés útján jutottak hivataluk birtokába, nem ismerte el törvényesnek.⁴⁸

1809-ben a főconsistorium újjászervezésének előkészítésére, az organisatio kidolgozására, egy bizottmány is neveztetik ki.⁴⁹ A 40-es években sor kerül a református egyház átszervezésére is gróf Bethlen János vezetésével. Az átszervezésnek köszönhetően demokratikusabb lett a rendszer, főként ami az adminisztratív vezetést illeti. Nem véletlen, hogy az így átalakított egyház az ellenzéki nemesség bázisává vált. A Konzisztórium vezette, minden református családfő szavazati jogot kapott, a közrendűeket kétfokú választás útján patrónusnak lehetett választani.

⁴⁵ 1848-az országgyűlés, 9. törvénycikk

A görög nemegyesült vallásnak a „hivatalos” vallások közé való beiktatásával több országgyűlés is foglalkozott. Utalásokat találunk erre például az 184-es államülésen is. (Lásd a 81.ülés beszédeit.)

⁴⁶ 1837-es országgyűlés, 147. p.

⁴⁷ 1834-es országgyűlés, 37. ülés, b. alpont

⁴⁸ Kósa László: *Erdély története a 19. század első felében.*

⁴⁹ Pokoly József: *Az Erdélyi Református Egyház története.* III. kötet., Bp., 164. p.

Érdekes terület a katonai lelkészségeké. Az erdélyi tábori lelkészség a második volt az alapítások sorában. Az ezredeknél csak katolikus pap volt, így a protestáns katonáknak is katolikus szertartásokon kell részt venniük.⁵⁰ 1834. december 31-én a haditanács elrendelte, hogy – a protestáns katonákhoz hasonlóan, akiket lehetőség szerint ünnepnapokon szintén elvezettek istentiszteletre – azokban a helységekben, ahol görög katolikus templomok, illetve papok találhatóak, ünnepnapokon az unitus katonákat vezessék el görög katolikus misére. Ha a közelben nem volt görög katolikus templom, akkor a híveknek latin szertartású misén kellett részt venniük. Egy évben legalább egyszer valamennyi görög katolikus katona számára biztosítani kellett a gyónás és a rítusa szerinti áldozás lehetőségét.⁵¹

Az egyházak sérelmei között helyet kapott az egyház igazgatásába beleszóló polgári és katonai előljáróság is. A kormány, illetve az uralkodó döntéseiben érzékelhető az állandó félelem, mely idővel rettegéssé és kétségbeesett vergődéssé fokozódik, a lázadástól, az összesküvésektől való félelem. Ez az állapot különösen a 40-es évektől a szabadságharc idejéig, majd a kiegyezésig fokozódott, de természetesen jelen volt a francia forradalom és a napóleoni háborúk ideje alatt is. Az 1800-as évek közepe táján a sajtóban egyre több olyan eset lát napvilágot, amely egy tanár vagy éppen diák ellen indított nyomozásról, sőt bírósági eljárásról ad hírt.

A kormányzó 1810-ben megtiltotta, hogy a református iskolába római katolikus ifjak és viszont, felvétessenek. A tudomására jutott eseteknél a római katolikus ifjút egyenesen kiharcolta kollégiumunkból. Sőt annyira meggyőződésében, hogy a kollégiumi évfáradó vizsgálatoknál «a haszontalan thesisek disputatióra való kitétetését» is eltiltotta. A mi alatt a római katolikus dogmák vitatásának tilalmát kell értenünk.⁵²

A református iskola esetében (Nagyenyeden) „tagjaik praetendált tettei” kinyomozására”, ami a törvényes gyakorlatnak megfelelően a helybeli előljárók és a Főkonzisztórium feladata lenne, ehelyett „idegen, sőt katona, ’s más vallású Bízatosok küldöttek a’ Kormányzó által” hangzik Zeyk Sámuel, országgyűlési követ beszámolója.⁵³ Bécs tehát igyekszik minden erejével

⁵⁰ 1834-es országgyűlés, 37. ülés., g. alpont

⁵¹ Zakar Péter: Az erdélyi tábori főlelkészség története (1750–1868). In: *Aetas*. 2002/1

⁵² Pokoly: i. m. 162–163. p.

⁵³ 1837-es országgyűlés, máj. 24-i, 18. ülés

ezek elejét venni, rendeletekben tiltja az egyletek, titkos társaságok tevékenységét, a különböző önképzőkörökről, összejövetelekről írásos jelentést kér.

Más egyenlőtlenségek is adódtak azonban az oktatás terén. A Mária Terézia által Nagyszébenben alapított nevelőintézetbe például csak katolikusokat vesznek fel annak ellenére, hogy „az ország pénztára is hordozza ennek költségeit”⁵⁴, apácázárdákat alapítanak az ország pénzén, olvashatjuk, „midőn a protestánsok semminemű köz nevelési segedelemmel nem dicsekedhetnek.”⁵⁵

Ugyanide sorolható az is, hogy jelentősen korlátozza az ifjak külföldön való tanulását. Az ifjúság jelentette a társadalmi felhajtóerőt: magában hordozta a haladás lehetőségét. „Óvjuk a szabadság és a nemzetiség reánk maradt ereklyéit, mint legszebb kincsünket, s vívjunk ki még többet, rontsuk le az emberiség nyomorúságára mesterségesen kitalált közfalakat, zúzzuk szét a felekezetiesség bilincseit.”, hangzik az erdélyi ifjúság válasza az 1834-es országgyűlés fejleményeire.⁵⁶

A külföldön tanulók levelezéseik által tudatáák az itthoniakat az ottani viszonyokról, eseményekről, ugyanígy történt ez fordítva is. A legfelsőbb vezetés a lehető legjobban akarta ellenőrizni ezeket a folyamatokat, így beszámolókat követelt a birodalom határain kívül tartózkodó diákok tanulmányairól, sőt még a magánéleti tevékenységükről is. Amikor már maga is úgy érzi, hogy túlzásokba bocsátkozik megnyitja a határokat a tudásszomj előtt, de meghúzza annak határait kijelölve azokat az egyetemeket, amelyeken a diákok tanulni jogosultak.

Erdélyben az egyházi oktatás igen erős lévén. Az egyházak tartották fenn az iskolákat, ők határozták meg a működési szabályaikat, a személyzetet és ők is ellenőrizték. Az egyházi oktatás kezdetben az utánpótlás-nevelést célozta meg. A polgárság megerősödésével megindult az egyházi oktatás laicizálódása, hiszen megnőtt a gyakorlati oktatásra való igény. Ennek mintegy következményeként a papság egyre inkább elvált a tanítóságtól és megnőtt az anyanyelvű oktatás szerepe is.⁵⁷

A tudományos előremenetel és annak terjesztésében is hiányosságok tapasztalhatók. A „theologicus és symbolicus” munkák kiadását is sokszor hátráltatta a bürokratikus rendszer vagy

⁵⁴ 1834-es országgyűlés, 37. ülés, f. alpont

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Miskolczy Ambrus: Erdély a reformkorban. In: *Erdély története három kötetben.*, 1281. p.

⁵⁷ Benkő Sámuel: *Sorsformáló értelem. Művelődéstörténeti dolgozatok.* Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971.

az egyházak egymással szembeni sérelmei miatt fennálló kérdések. A korabeli közvélemény sokat emlegette Nagyenyedi Köteles Sámuel munkájának a betiltását a „Catholica Commissio” által, illetve egy Laval nevű író munkájának megjelenését, melyre érzékletes a következő hivatkozás: „S ha fájdalmas valahol a sajtó tilalma, legérzékenyebben fáj az ott, hol egyik felekezetnek a másik ellen szabad akármit írni, ennek pedig nem szabad rá felelni.”⁵⁸

A nyelvkérdés kiemelkedő szerepet játszik a reformkori országgyűlések történetében. Egy kortárs a magyar nyelv helyzetét Erdélyben olyan vendégszerető gazdához hasonlítja, akit vendégei kiszorítottak saját házából. A magyar nyelv hivatalos rangra való emelésének vitája az 1841–42-es országgyűlés napirendi pontjainak tárgyát képezte, ugyanakkor ezen az államkonferencián határozat is született ezügyben. Az említette országgyűlés által megfogalmazottak szerint a magyar nyelvet az egyházi vezetésbe is beiktatják, ami annyit tesz, hogy az egyházi hatóságok is tartoznak az anyakönyvvezetésben és a hatóságokkal való érintkezésben a magyar nyelvet használni. 10 év múlva a nem magyar ajkúak is kénytelenek lesznek magyarul levelezni, valamint „sem felsőbb, sem alsóbb egyházi hivatalba, ki magyarul nem tud, ne tétessék”, addig is elsőbbséget élveznek azok, akik tudnak. A szászokra mindezek nem vonatkoznak. Iskoláikban megmarad az anyanyelvű oktatás, de mindenféle nevelőintézetben (a katonaiakban is) magyarul legyen a tanítás. Az egyesült hitűekre és a nemegyesült hitűekre is ugyanez vonatkozik.⁵⁹

Az egyház leginkább az oktatás terén tudott beleszólni ebbe a vitába. A felekezeti iskolák is igyekeztek csatlakozni az országgyűlésen oly hangos vitákat kavarázó programhoz: komoly lépéseket téve a magyar nyelvű oktatás bevezetésére. Az unitárius és református egyház széleskörű önállósága miatt kiszorították a latint az oktatásból, de a római katolikus iskoláikat a bécsi udvari hatóságok ellenőrizték. A szászoknak, így az evangélikusok nagy részének is megadatott a lehetőség, hogy az iskoláikban, templomaikban anyanyelven tanuljanak, prédikáljanak, imádkozzanak. Az anyanyelven való oktatás csak 1847-ben érvényesült a státus létrehozása és a bürokratikus abszolutizmusa miatt nem mehetett végbe hamarabb a reform.⁶⁰

⁵⁸ Az 1834-es országgyűlés jegyzőkönyve, 37. ülés, d. alpont

⁵⁹ 1842. jan. 31., 34. ülés

⁶⁰ Erdély a reformkorban. In: *Erdély története*. III. kötet, 1294. p.

Nemcsak a szászok, hanem a románok is tiltakoztak e törvényjavaslat rendelkezései ellen. Heves ellenállás bontakozott ki főleg a szászok részéről. A viták már egy idő után arról szóltak, hogy mi legyen a német nyelvvel és nem arról, hogy bevezessék-e vagy sem a magyart a közigazgatásba és a törvényhozásba.

A protestáns egyházak ezt nehezményezték mindközül a leginkább, a döntéshozatal önállóságát, az autonómia megcsorbítását és ami ebből is eredt, a protestánsok alulreprezentáltságát a közhivatalokban. Az állam és az egyház egymástól függő testet alkotott. Az uralkodó függött a püspöktől és katolikus lévén a pápától is természetesen, az egyházat pedig befolyásolta a Felség döntése. „Egyedül vallásosság ’s abból származó igazság által erősödik meg a’ királyi szék, ez trónjának támasza”⁶¹, tartották a régiek. Hogy melyiknek volt nagyobb befolyása sokkal inkább a helyzetek tükrében dönthető el, mint általánosságban.

Az egyház igazgatása terén a politikán kívül helyezkedő ügyek önállóságot élveztek az állammal szemben, az egyházközségek vezetésének rendszere, módja az egyházi elöljárókra volt bízva, s ha mindezeket helybenhagyták a „főmagistrátusok”, akkor azok törvényerőre emelkedtek. Az egyház azonban nem állt távol Bécs politikájától, így a protestánsok számára a kormány lassan egyenlő lett a római katolikusokkal, főként azért, mert a legfőbb hivatalokat többségében, vagy szinte teljesen katolikus vallású személyek töltötték be.

Hiba lenne azonban csak a vallás szemüvegén keresztül látni ezen sérelmek kérdését, hiszen az uralkodó elé terjesztett beadványok, feliratok elutasítása, vagy ahogy legtöbb esetben történt, megkerülő válasz adása legalább annyira volt a politikai megfontolás része, mint a vallási döntésé odáig menően, hogy „a felekezeti hovatartozás is a politikai játék része lett.”⁶² A vallási és a politikai szempontokat tehát egymással kölcsönhatásban, mint egymást kiegészítő megfontolásokként kell kezelnünk. Nem annyira a katolikusoknak a bécsi udvar részéről való pártfogása, mint inkább a véletlen volt az okozója, hogy az ország főbb hivatalainak magasabb rangú kinevezett tisztviselői túlnyomó többségükben katolikusok voltak. Éppen ilyen véletlenség lehetett az is, hogy az ellenzék vezetői majdnem kivétel nélkül a református felekezethez

⁶¹ Az erdélyi hírlapokban a vegyes házasságok ügyében közölt hírek. 24. p.

⁶² Erdély története. III. kötet, 1294.

tartoztak. Ez a körülmény az egyre élesebbé és szenvedélyesebbé váló politikai küzdelembe némi felekezeti színt vegyített.⁶³

A követválasztás tárgyában az utolsó országgyűlés törvénybe foglalja, hogy „a bévett vallások követői közt (kik közé a görög nem egyesült szertartásuak is értendők) a születés általán sehol semmi különbséget nem tesz.”⁶⁴ A közhivatalokat betöltő személyek vallási hovatartozásának megoszlása képezte a vallási sérelmeket napirendre tűző országgyűlések egyik gerincét képező kérdés is egyben, hiszen az egyház a politikába való befolyása miatt nem lehetett közömbös a döntéshozatal és a végrehajtásban való részvétel.

„S vólt idő nem régiben, midőn a királyi kormányzéknel csak egy református tanácsnok volt, unitárius pedig egy sem, az udvari cancellariánál egy református sem, mely azonban a református consistorium dolgaiban rendelkezett: nevezetesen N. Enyedi Köteles Sámuel' philosophiai munkája' kinyomtatása is azon időben tiltatott meg.”, ahogy erre már az előbbiekben utaltunk is. A helyzet a következő országgyűlésig azonban nem sokat változott. A törvény ellenére, melyet a Leopoldi Kötéslevél kodifikál, ami szerint a 12. számú tanács és a Királyi Tábla tisztségeit 3–3 katolikus, a többi protestáns vallású személynek kell betöltenie,⁶⁵ megerősítik a katolikusok többségét a hivatalokban, ugyanakkor utalást találunk arra is, hogy a görög katolikusok is tagjai lehetnek a „Királyi Hivatalosoknak”.⁶⁶

Gyulai Lajos Naplójában olvashatjuk: „A tegnapi nemzeti gyűlésben elébb a szászok dolga forgott fenn, hogy t. i. mikor ők először mint nemzet harmadosok, másodsor mint lutheránusok negyedesek, a hivatalok elfoglalhatóságában miképen választassanak és úgy határozott, hogy mivel lutheránus lehet más is, nem csak szász, tehát csak a nemzetre legyen ügyelet és tizenkét tanácsos közül négy legyen szász, s ezek akármilyen vallásfelekezetűek lehetnek, azonban a szász inkább a lutheránus vallást tartván, ha a négy közül három olyan választatik, akkor a vallási competentianak is elég van téve és a negyedik szász olyan lehet, ki nem lutheramis. Nincs még eldöntve, ha a consiliariusságon felül viselhetnek-é hivatalt, azért erről máskor.”

⁶³ Kósa

⁶⁴ Az 1848-as országgyűlés Irományai, 13. szám, 2. paragrafus

⁶⁵ Uo. 154. p.

⁶⁶ Töredékek gróf Gyulai Lajos naplójából. Az 1834-es országgyűlés munkálatairól.

Különösen a Regalistáknál volt aránytalan a szám. Az udvari kancelláriánál az 1830-as évek elején sincs unitárius személy, a kincstári hivatalnál is mellőzve vannak a reformátusokkal együtt.⁶⁷

A feljegyzésekben szerepel az is, hogy nehezen lehetett meghatározni az országgyűlés tagjainak vallását. A reformáció alatt és az követően sok nemesi család átkeresztelkedett katolikusból protestánsnak, aztán egyesek, vagy legalábbis azoknak bizonyos ágai újra visszatértek a katolikus anyaszentegyházhoz. Így történt meg az, hogy egyazon család tagjai olykor kettőnél többféle felekezetűek is voltak. A felperesek úgy látják, hogy a tisztségek betöltését meghatározó bizottságok, melyek nem mentesek a kormány és Bécs befolyásától a felekezeti hovatartozás és nem a személyi képességek és a hozzáértés alapján választják ki a hivatalnokokat.⁶⁸ Több helyen is panaszként hangzik el, hogy ennek az aránytalanságnak az az oka, hogy „egyesek azt is elhitték ő Felségével”, hogy ez azért van, mert nincs erre alkalmas személy. Az nem megfelelő kritériumok szerinti személyválogatás olyan bürokratikus rendszert eredményez, amelynek építésében a protestáns fél nem kíván szerepet vállalni. Ez lehet tehát az egyetlen alapja az alkalmatlanságra vonatkozó vádaknak.⁶⁹

Az országgyűlési vitákban a katolikus püspök hivatali személyével kapcsolatos kérdések nagy port kavartak. A püspök jelenléte a döntéshozatalban természetesen előnyöket jelentett az egyház számára. Míg a római katolikus püspök országgyűlési tag volt, a többi egyházak püspökeit csak „a törvényeinkben ismeretlen néven superintendenseknek nevezik.”⁷⁰ Megjegyzendő azonban, mint ahogy arra utalást is találunk az országgyűlések irományai között, hogy a római katolikus püspök és a görög katolikus püspök, úgy mint a „károly-fejérvári” káptalan és a kolozsmonostori konvent követői hivatalosan nem a katolikus papságot képviselik, hanem az első a kormányzétéki tanácsos, a többiek, mint királyi hivatalosok jelennek meg a gyűléseken „nemes birtokuknál fogva”.

⁶⁷ 1834-es országgyűlés, 37. ülés

⁶⁸ „s méltán lehet ezen egyenlőség’ megsértésének nézni azt, ha valaki csak vallásáért neveztetik ki valamely hivatalra: szintúgy sérelem az, ha valamelyik vallás’ sorossai csak vallásokért mellőztetnek el.”
(1837. ápr. 27., 7. ülés)

⁶⁹ Pokoly József: *Az Erdélyi Református Egyház története*. III. kötet. 1691-1880. Bp., 1904., 147–198. p., valamint utalás történik erre az 1834-es országgyűlés 37. ülésén is.

⁷⁰ 1834-es országgyűlés, 37. ülés, e. alpont

A protestánsok nehezményezik, hogy a katolikus püspök jövedelméről a kormány gondoskodik. Az „egyesült hitű püspökkel együtt uradalmak vannak a fiscalítások közül ország' egyezésével kivéve”, míg például a református püspök kis jószágai, melyeket a „fiscalítások” közül kihagyni az ország rendei hasonlólag rég meghatároztak per alatt vannak.” A másik két püspöknek semmi „jószágbeli birtoka” nincs. A szász papok jövedelmei „productionale forumokon, a' fiscus' actoratusának a Comp. V. 25. edictumában határozott epochalis terminuson túl terjesztésével, haszonkeresőleg és törvénytelenül háborgattatnak.”⁷¹

1841. december 1-én a főkormánynoki választás határozatai révén a rendek kérik a vallásbeli egyenlőséget az említett tisztség betöltésére, emellett a vagyoni cenzus alapján való válogatást. A jövedelemmel való magyarázatokat azonban a sértett fél nem talál kielégítőnek, hiszen ennek alapján sok református és unitárius személynek is a hivatalban kéne ülnie.

Az anyagiak tekintetében az unitáriusok is külön terjesztik fel sérelmeiket. Egyházalapításuk óta többször is a kormányzékhez felterjesztett kéréseik tárgyát képezte egyházi tulajdonuk – főként templomok, iskolák – visszaszolgáltatására vonatkozó kérelmük. Ügyük azonban meglehetősen lassan haladt. Az 1830-as években még mindig az 1716-ban és 1718-ban „feles javak” átadására került sor a katolikusoknak, ezen országgyűlések alkalmával is azt kérik, hogy juttassák vissza nekik, amit korábban elvettek tőlük. Konkrét esetet is találunk a beszédek anyagában, mely Alsó Fejér vármegyében történt. Tátéban „néhány unitus colonusai lévén a r. catholicus püspöknek, ezek a' nagyobb résztől templomát el kívánták foglalni. Az ügy a kormányzék elé került, akik az unit. kisebbségben levése miatt a templom közös használatáról döntöttek. Ez viszont ellenkezik az 1791-beli 55. ik tcz. szabályaival, mely szerint egyik vallás' sorsosítól is semmi esetben templomaikat más vallásúaknak elvenni, sem ahhoz just formálniok nem lehet.”⁷²

Az 1847-48-as magyarországi országgyűlés XX. törvénycikke kimondja a bevett vallások egyenlőségét és viszonyosságát, ezek közé számítva az unitárius vallást is, sőt ezeknek egyházi és iskolai szükségleteit az állampénztár által fedezendőnek nyilvánítja. Ez a törvény most nem csak a magyar királyságra, hanem a vele egyesült Erdélyre is vonatkozott, hol ha nem is volt törvényes

⁷¹ Ugyanazon az ülésen hangzott el.

⁷² Ugyanazon ülésen.

alapja, a gyakorlatban mégis állandó hátrátételt szenvedtek a protestánsok főképen a hivatalok betöltésénél.⁷³

A vallásokról alkotott erdélyi törvénycikk lényegét tekintve megegyezett a magyarországiival. A vallások egyenlőségének törvénybe iktatása kétségkívül korszerű tett volt, különösen azért, mert régi sérelmet szüntetett meg, amennyiben az eddig „tolerált“ ortodox vallást az eddigi hivatalos vallásokkal együtt mindenben egyenlő „bevett“ vallássá nyilvánította. A „bevett“ jelző használata azonban megszorításra utalót, mert az nem vonatkozott a zsidó vallásra; a zsidók emancipációját később elfogadott törvény szabályozta.⁷⁴

Azonban az új törvény egyelőre nem sokat jelentett a mindennapi életben: a szabadságharc viharai másfelé irányították a figyelmet, s a nagy nemzeti katasztrófa az abszolutizmus ideiglenes diadalát biztosította, mely más elvek szerint intézte az egyházpolitikát.

A sérelmek széles palettája tárult az országgyűlések elé a reformkori Erdélyben. Az *Erdélyi Híradó s nemzeti Társalkodó* szerkesztője megjegyzi: „E’ sérelmek’ azonban kétfélék; mert ha komolyan átvizsgáljuk alkotmányunk egész rendszerét, ’s szerkezetének egyes ágazataiban mind azt, mi törvényeiben és történetében írva van, mind pedig azt, mi a nemzetélet minden mozdulatában mutatkozik. Úgy fogjuk találni, hogy azok mellett, miket a’ kormány ellen törvénysérelmül följegyezve látunk országos naplónk vaskos köteteiben, vannak még súlyos sérelmek, mellyek élesebb jegyekkel fölróvák az örök igazság és emberiség naplójában.”⁷⁵

A reformkori tárgyalások közül az 1841–42-es országgyűlés foglalkozott a legkörültekintőbben és legrészletesebben a vallási sérelmek ügyével – legalábbis ami a fennmaradt jegyzőkönyveket illeti. Az ülések alatt az egymásnak való felelgetések során gyakran heves viták bontakoztak ki egy-egy kérdésben. Voltak akik úgy érezték, hogy egyesek szándékosan rossz színben tüntetik fel az egyházat (jelen esetben a katolikusokat). Valóban olykor a vallás csak ürügyként szolgált. A képviselők munkájából érezhető azonban, hogy rendezni

⁷³ ifj. dr. Szabó Aladár: A magyar protestántizmus története. Gödöllő, Forrás: *Magyar Protestáns Almanach*. Gegus Dániel, Herceg Hohenlohe Károly Egon, Dr. Laurentzy Vilmos (szerk.), 1933., 131. p.

⁷⁴ Pokoly

⁷⁵ *Erdélyi Híradó*, 1842. jan. 14., 14. szám

szeretnék már az említett kérdéseket, mégis nagy a huzavona addig, amíg egy döntés megszületik.

A sérelmek ügyében a fontos és egyben hatékony az lett volna talán, ha a liberalizmus ideológiájának megfelelően meg lehetett volna tartani, hogy az egyik egyház szabadsága addig terjed, amíg a másikat nem sérti, vagy korlátozza. Ez azonban akkor is, ma is az egyik legnehezebb dolog, főleg hogyha mindkét fél igyekszik a saját igazát, érdekeit érvényesíteni a másik által vagy a másikkal szemben. A panaszok rendezésének hatékonysága nem csak a kormányzat és a bürokrácia labirintusában veszett el, hanem a megosztottságban is. Gyakran maguk a katolikusok sem értettek egyet abban, hogy reverzális nélkül részesülhet-e egyházi áldásban egy egybekelni akaró katolikus és nem katolikus pár, de a protestánsok között is voltak olyanok, akik egyetértettek a másik féllel. Természetesen ez azért lehetett így, mert nem a felekezetiesség, hanem a saját gondolatok, vélemények alapján érveltek a vitában résztvevők, a helyzetek tükrében határozható meg tehát a döntések helyes vagy helytelen volta is.

A már említett 1848-ban tartott országgyűlésen születtek eredmények a gravaminák kérdésében. A vallások egyenlőségének rendjén az ortodox, vagy görög keleti vallás „hivatalos” rangra való emelése nagy előrelépés volt, hiszen lényegesen nagyobb mozgástér nyílt az érdekképviselőkre. Annál is inkább, hogy a törvény kimondja, hogy a különböző vallásfelekezetek „nemzeti különbség nélkül” élveznek teljes jogegyenlőséget, mind „politikai igények tekintetében.”⁷⁶ Az oktatás és az áttérések terén is jelentős döntések születtek, hiszen a II. József által bevezetett „hatheti oktatást” eltörölték, valamint lehetővé tették, hogy a diákok felekezeti megkülönböztetés nélkül tanuljanak az iskolákban.

A vallási sérelmek ideje azonban még koránt sem járt le. Úgy tűnik amíg vallás van, sérelmek is lesznek. A különbség talán abban áll, hogy manapság sokkal kevesebb figyelmet szentelünk nekik – vagy/de legalábbis másképp – úgy a mindennapjainkban, mint a parlamenti viták során. Ez nem magyarázható egyedül az érdeklődés hiányával, hiszen arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a világháborúk során az állam és az egyház viszonya majdnem akkora változáson ment keresztül, mint amilyen szétválást megélt az egyház 1054-ben.

21. századunkban e két test még mindig egymással összefüggő egészet alkot (természetesen ez államonként és kormányzatoként változik.). Erős kifejezés lenne azt mondani,

⁷⁶ 1848-as országgyűlés, 9. törvénycikk

hogy az egyház elveszítette vezető szerepét, vagy legalábbis nem szól ma már bele a politikába, gondoljunk csak arra, hogy egyre több egyházi vezető kíván szerepet vállalni a közéletben, akár a politikai részvállalás által is. Mindemmellett a technikai fejlettség és a lehetőségek tárházát jelentő világ emberének szüksége van a biztonság érzetére. Egyre nagyobb szüksége van a vallásra, mely talán nem ugyanaz, amit elődei hittek és követtek, mégis ugyanúgy magáénak érzi.